

UDK 821.163.09–13”19”

Vladimir Osolnik

Filozofska fakulteta v Ljubljani

ROMANTIČARSKI NACIONALNI EPOVI I NACIONALNI IDENTITET JUŽNIH SLOVENA

V Evropi so v XIX. stoletju potekali številni ideološki, socialni, politični in umetnostni procesi, ki so v medsebojni soodvisnosti v ‘Pomladi narodov’ ustvarjali njeno novo podobo in novo identiteto njenih ljudstev. Med narodi, ki so skozi literarnoumetniške vrednote ustvarjali in izoblikovali svoje nacionalne identitete ter kulturno in politično zavest, so bili tudi južnoslovanski narodi: njihove nacionalne junaške pesnitve so pomenile pomembno dejanje v razvoju izvirmih nacionalnih književnosti in trden temelj njihovemu nadaljnjemu vsestranskemu razvoju.

In the 19th-century Europe, numerous ideological, social, political, and artistic processes took place, which interdependently in the “Spring of Nations” created its new image and new identity of its peoples. Among the nations that created and formed their national identities and cultural and political consciousness through literary-artistic values were also the South Slavs. Their national heroic poems meant an important activity in the development of original national literatures and a solid foundation for their further general development.

Ključne besede: Identiteta, junaški nacionalni ep, Južni Slovani, nacija, romantika

Key words: identity, heroic national epic poem, South Slavs, nation, Romanticism

Referat se bavi romantičarskim epovima južnoslovenskih autora, koji su u južnoslovenskim pokrajinama odnosno pojedinim narodima u drugoj polovini XIX stol. omogućili formiranje vlastitog književnog stvaralačkog kruga, širokog kruga stvaralaca i u njemu čitalacke publike, postanka kulturne i posledično političke svesti, što je rezultiralo potvrdom identiteta i oblikovanjem nacionalne svesti i njenim ciljevima podređenih pokreta, na primerima tri južnoslovenska junačka epa iz razdoblja romantizma. Pažnju ovom prilikom posvećujem slovenačkom pesniku Francetu Prešernu (*Matiju Čopu, Uvod i Krst pri Savici*) (1826), crnogorskom i srpskom pesniku Petru II Petroviću Njegošu (*Posveta i Gorski vijenac*) (1846), te makedonskom i grčkom pesniku Grigoru Prličevu (*Armatolos* odnosno *Serdarot*) (1860).¹

I.

Na zalasku osamnaestog stoleća, koje je u istoriji Evrope iniciralo demokratizaciju društva i kulture, otkrilo slojevitost bogastava usmene tradicije i nacionalnih jezika te u književnosti otvorilo vrata individualnoj i lirsko doživljenoj spoznaji sveta u nadiručem talasu oslobođenih narodnih sudbina, osecanja, misli i snova započelo je umetničko i kulturno razdoblje romantizma; novo, istovremeno knjizevno i politicko razdoblje, koje se zbog svestranog razvoja mnogih pesničkih oblika i po visokim lite-

¹ Ovaj tekst je deo mojih razmišljanja o nastanku, motivima, sadržajima, kompoziciji i formi južnoslovenskih junačkih pesama odnosno epova u razdoblju nacionalnog romantizma.

rarno-umetničkim dostignućima smatra do tada najznačajnijom epohom u razvojnom luku svetske i južnoslovenskih književnosti.

Za književnosti u tadašnjim južnoslovenskim pokrajinama u okvirima stranih i tuđjih država (turskog i austrijskog feudalnog imperijuma), to je razdoblje značilo i odlučan korak ka afirmaciji nacionalnih jezika i književnosti, koji je rezimirao i nastavio njihova pojedina razdoblja nastanka i procvata usmene tradicije, vlastitog pismenstva, vlastite srednjovekovne duhovne i feudalne svetovne literature te vlastite slovenske književnosti na istočnoj obali Ilirskoga mora u doba renesanse i baroka.

U prvobitnom razdoblju romantizma nastao je literarni pojam odnosno književno istorijski termin *svetska književnost*: obuhvatao je usko francusko, englesko i nemačko govorno područje. Ali razarajuća reč *sloboda*, koja uvek obuhvata ličnu i nacionalnu slobodu, slobodu misli i verovanja, slobodu savesti i ljubavi, slobodu stvaranja i samim tim izbora jezika umetnosti, oblika i stila, slobodu ličnog i kolektivnog identiteta, u taj prvobitno uzan i nejedinstven literarni krug u prvoj polovini devetnaestoga stol. uključila je Ruse, Dance, Poljake, Italijane, Čehe, Grke i Južne Slovence, koji su svojom silovitom, probudjenom elementarnom vitalnoscu ponovo stupili na svetsku pozornicu.

U književnosti su pesnici romantičari ostvarili presudan preokret: kao umetnički odgovor na vekovnu dominaciju *logosa* i *racia*, koja je za svoje prosvetiteljsko izražavanje koristila tekst u prozi, sa poetološkom sintezom književnoga, licno lirskog izražavanja, iz minulih razdoblja te sa primenom iskustava razvijene antičke retorike, afirmisali su epsko-lirsku percepciju sveta i kozmosa, koja se u umetnostima reči mnogih evropskih naroda izražavala pre svega u stihu. Među dela iz pera poznatih evropskih autora, npr. Byrona, Žukovskog, Hofmana, Shellyja, Puškina, Keatsa, Lamartina, Alfreda de Vignyja, Hugoa, Heinea, Leopardija, Mickiewicza, Herderlina, Edgara Allana Poa, Slovackog, Lermontova, Mache, Boteva i Ševčenka, uprkos društveno nenaklonjenim okolnostima odnosno absolutističkom nasilju vladajućeg sloja i oštroj cenzuri tuđjih vlasti u Beču i u Budimpešti, svrstali junački epovi² Sime Milutinovića Sarajlije, Franceta Prešerna, Ivana Mažuranića, Petra II Petrovića Njegoša, Grigora Prličeva, Hrista Boteva, itd., koje njihovi narodi danas smatraju za svoje nacionalne epove.³

Pomenuta dela u svojim sredinama nisu bila usamljena: iz velike množine stvaralački snažnih literarnih priloga, koji su među južnim Slovenima nastali u tom razdoblju, moram /uz već pomenuta imena i uz zbirke junačkih narodnih pesama Vuka Karadžića, Stanka Vraza, Andrije Kačića Miošića, Sime Milutinovića Sarajlije, Anastasiusa Gruna, Joksima Novića Otočanina, Grge Martića, Ivana Kukuljevića Sakcinskog, Nikole Tomassea/ pomenuti i danas manje poznate istorijske epove o sudbonosnim događajima i slavnim licnostima Gavrila Kovačevića, Vikentija Rakića, Jovana Hadžića, Jovana Subotića, Bogoboja Atanackovića, Jovana Ristića, Djordja Markovića Kodera, Jovana Ilića, Svetozara Miletića, Ognjoslava Utješenovića Ostrožinskog, Milana Kujundžića

² Prema njihovom sadržaju epove ili epove delimo na srednjovekovne i novovekovne te dalje na hrišćanske, junačke i dvorne epove, i na legendarne i životinjske, zatim na komične, religiozno-filozofske, građansko idilične i istorijske. Među svim vrstama epova najugledniji je junački ep, koji je celom žanru epike odredio postupak i osobine: izabrana leksika visokog stila, pregledna struktura sadržine, ponavljanja, stalne stilske figure, stih. Prema *Rečniku književnih termina*, Beograd 1992.

³ Upoređi.: Narodni junački ep, *Rečnik književnih termina*, Beograd 1992, s. 511 – 513.

Aberdara, Pavla Popovića Šapčanina, Franje Markovića, Matije Bana, Djordja Maletića, Nikanora Grujića, Laze Kostića, Vladislava Kačanskog, Stojana Novakovića (idr.), nastale u razdoblju ranog odnosno nacionalnog i, nešto kasnije, zrelog odnosno individualnog romantizma, koji se po svojim motivnim i strukturalnim karakteristikama svrstavaju među romantičarske pripovedne narativne (u pravilu duže) pesme u stihu, to je u junačke epove ili epsko-lirske i epsko-dramske poeme.⁴

U okviru popularne epske, to je narativne junačke poezije sa tradicionalnim istorijskim motivima kod Južnih Slovena danas po tematskim ili motivnim karakteristikama razlikujemo idilične, religiozne, heroične, politične i satirične epove, te u njihovim sižejima raspoznajemo mitološke, religiozne, istorijske, domoljubive, nacionalno-političajno-afirmativne, filozofske ili pustolovne i ljubavne elemente.⁵

U intonaciji umetnickog teksta iz tog vremena, koji po pravilu teče u stihovima, uočavaju se dva osnovna tipa, koji se bitno razlikuju prema ulozi autora odnosno položaju pripovedača: ona je najčešće određena njegovom ulogom objektivnog izveštioća, koji o značajnom događaju ili slavnoj ličnosti govori sa objektivnom epskom distancijom u sveznajućem trećem licu, dok se u drugom slučaju autor javlja kao lirski subjekat u ulozi ucesnika u istorijskom zbivanju, u ispovedno angažovanom prvom licu jednine.⁶

Sa takvim autorskim izborom pripovedacke perspektive nastaju eksplikativni, prividno objektivni, motivacijski, ili apelativni, subjektivni i individualni, po sadržaju ispovedni epovi; sa uvođenjem suprotstavljenih dialoga, dramskih monologa i didaskalija ova dela, u kojima se navedeni elementi međusobno prepliću, afirmišu se kao nova žanrovska celina.

Medju gore opisane i datim determinantama opredeljene romantičarske epove spadaju i ovde predstavljeni tekstovi, odnosno Prešernovo, Njegoševo i Prličevljevo višeslojno književno umetničko delo.

II.

Ep *Krst pri Savici* Franceta Prešerna

France Prešeren, kao i mnogi južnoslovenski pesnici u razdoblju romantizma (koje ovde ne mogu adekvatno navesti i prikazati), u svom je junačkom eposu ostao veran kultu istorije, odnosno prikazivanju slavne istorije svoga plemena i naroda; u *Krstu pri Savici* (opisu pokrštenja drevnih Slovena kod slapa Savice u Bohinju u IX. veku) taj je događaj iz daleke priloštosti svoga slovenskog alpskog plemena povezao sa aktualnim socialno-političkim prilikama i ličnim životnim iskustvom. Uz to, slovenački pesnik

⁴ Uporedi: Sava Damjanov, *Koder – istorija jedne recepcije*, Beograd 1997; Nenad Ljubinković, *Pjevanija crnogorska i hercegovačka Sime Milutinovića Sarajlije*, Beograd 2000; Miodrag Popović, *Istorija srpske književnosti – romantizam*, Beograd, I. deo 1968 i II. deo 1972, Antun Barac, *Mažuranić*, Zagreb 1945, idr.

⁵ Matjaž Kmecl u svojoj knjizi *Mala literarna teorija*, Ljubljana 1977, navodi: ljudski ep, komični ep, živalski ep in junaški ep. Vid. str. 287–289.

⁶ Naravno, oba opisana pristupa se u tekstu mogu primeniti i izmenjivati.

svojim stihovima opisuje karakterističan krug u kome se spontano bavi većitim elementarnim, dominantnim vezama pojedinca sa njegovom etničkom zajednicom, sa etički nadređenim kolektivom, koje se iskazuju u njegovom rasnom, plemensko-nacionalnom, kulturnom, jezičkom i religiozno-ideološkom horizontu, i time opisuje i utemeljuje identitet svoje plemenske odnosno, kasnije, nacionalne zajednice.

Poznato je da se Prešeren u prvom razdoblju svog pesničkog rada bavio pisanjem balada i pripovednih pesama, pripremajući se za svoje epsko i lirsko, objektivno i subjektivno, po obimu najveće očuvano pesničko delo /Anton Slodnjak, 1968/, trodelni junački ep **Krst pri Savici** /Ljubljana 1836/, koji se u minulim decenijama afirmisao kao slovenački nacionalni ep /Mirko Rupel, 1947/.⁷ Sa uvodnom elegičnom posvetom, ispevanom u sonetima, koja predstavlja prvi, nezamenljivi deo planirane celine, pesnik je svoju »povest v verzih« (pripovest u stihovima) namenio uspomeni dragog prijatelja Matije Čopa⁸, i sa izrazito epskim *Uvodom*, koji predstavlja prvi deo glavnoga teksta, slovenačkom narodu. U njemu razvija misli o sudbini svoje rodovne krvne zajednice, odnosno svoga naroda⁹, njegove egzistencije i budućnosti kroz umetnički prikaz okrutnog, istorijski potvrđenog nasilnog pokrstavanja Alpskih i Panonskih Slovena, predaka današnjih Slovenaca, Slovaka i Hrvata u ranom srednjem veku.

U 26 tercina u *Uvodu* je opisan junački boj opkoljene čete sa mnogobrojnijom hrišćanskom Volkunovom armijom¹⁰, koji će Črtomiru i njegovim saborcima doneti sudbonosni poraz; Črtomirova tragična individualna sudbina posle bitke opisana je u drugom, nešto dužem delu speva u 55 stanci. Slovenačka vojska je izginula u odbrani slobode, vere pradedova i starih paganskih običaja: jedini preživeli, Črtomir, duboko doživljava poraz i okrutni bratoubilački boj, gorku narodnu sudbinu i u svom očajanju gaji samoubilačke misli.

U drugom delu epa Prešeren sa nacionalnog i društvenog nivoa, karakteristicnog za arhaičnu herojsku južnoslovensku *formu menthis* i rano razdoblje evropskog romantizma, koja se izražava u opisima istorijske stvarnosti, težište svoga epa prenosi na lični, subjektivni nivo; narativni opis epskog događaja u stihovima, junački ep, zamenjuje živim opisima individualnog i emotivnog doživljaja.

⁷ Junački ep govori o slavnom junaku ili događaju, koji može biti stvaran ili izmišljen. Među najčešćim temama javljaju se ljubav i mržnja, a sudbina likova zavisi i od istorijskih okolnosti i ideala zajednice, koji glavnog junaka, u pravilu usamljenog pojedinca, zaustavljaju na zacrtanom potu ili mu namenjuju tragičan kraj. Prema *Rečniku književnih termina*, Beograd 1992.

⁸ Matija Čop, rano preminuli slovenački filolog, znalac mnogih klasičnih i modernih jezika, svojim znanjem u velikoj je meri uticao na razvoj slovenačkog jezika i književnosti. Bio je iskren Prešernov prijatelj i savetnik. Videti: Slovenski biografski leksikon, I, Ljubljana 1925–1932, s. 97 – 109; M. Čop, *Izbrano delo (1835–1935)*, Celje, 1935 (priređil A. Pirjevec); Pisma M. Čopa, I/II, Ljubljana, SAZU, 1986 (ur. A. Slodnjak).

⁹ U razvoju ljudskih zajednica postoje evidentne osnovne ćelije društva, koje su izrastanjem iz porodice i bratstava stvorile svoja plemena ili rodove, utemeljene na krvnom srodstvu; iz tih etničkih zajednica tokom istorijskog razvoja nastao je širi grčki 'populus', slovenački: ljudstvo, hrvatski: puk, srpski: narod kao socialna i zatim politička kategorija; iz tih 'naroda' tokom XIX. veka kroz građanske revolucije i nastupanje kapitalizma u Evropi je formiran moderni pojam 'nacija', koji opredeljuje istorijske tokove u Evropi tokom XIX. i XX. v. Videti: J. Pleterski, *Narodna in politična zavest ...*, Ljubljana, SM, 1965; isti, *Nacije, Jugoslavija, revolucija*, Beograd 1985; *Zwittrov zbornik* Ljubljana, 1995, idr.

¹⁰ Vuk, slovenački: volk. Iz njega Volkun, nemački zapis: Valjhun, to je pogresno zapisano ime slovenskog starešine i vojskovođe.

Črtomir, koji je u Prešernovom epu opisan kao izrazit predstavnik iskonske slovenske zajednice i njen tragični junak, obeležen opštom sudbinom slovenskog slovenačkog plemena, postaje individualni herojski lik, tipičan junak iz evropske romantičarske književnosti, koji je nosilac kolektivnog plemenskog identiteta i protagonista istorijske sudbine svoga naroda i njegovog pesnika.

U dvodelnom glavnom delu teksta, u svom romantičnom epu, Prešeren obnavlja uspomenu na istorijska vremena i na bitku, koja je u bratoubilačkim bojevima u IX. stol., posle smrti Metodija Solunskog i njegovih saradnika, odlučila o sudbini slovenske crkve i slobodnog slovenskog slovenačkog plemena odnosno naroda; sa opisa kolektivnih dejstava u odbrani starih verovanja i običaja, vere i časti zajednice, autor prelazi na prikazivanje lične Črtomirove sudbine.

U prvom delu ovog neobicnog speva¹¹ Prešeren ce u sadržaju i obliku ostvariti predromantičarski model junackog epa o sudbini slovenske plemenske zajednice, odnosno slovenskog naroda /R. Ivanović, 1991/, i zatim dosledno, u drugom delu epa, ostvariti romantičarski individualni tekst, odnosno pretočiti u reči i stihove sudbinu usamljenog junaka u sukobu sa 'neprijateljskom srećom' – *s sovražno srećo*;¹² uz prikrivene elemente lične ispovesti autor svojim likovima pridaje izuzetne karakterne lične osobine, koje u tim dimenzijama i intenzitetu susrećemo kod protagonista njemu savremenih romantičarskih epova (ili drugih sličnih književnih tvorevina) u različitim evropskim nacionalnim književnostima, npr. u srpskoj, crnogorskoj, ruskoj, francuskoj, engleskoj, poljskoj, u književnom periodu tkz. zrelog ili *individualnog* evropskog romantizma u XIX. v., poznatog i pod imenom 'Proleće naroda'.

III.

Ep **Gorski vijenac** Petra II Petrovića Njegoša

Dramatični junački ep Petra II Petrovića Njegoša *Gorski vijenac*, koji je iz štampe izišao u Beču 13. feb. 1847 (Vido Latković), drugi deo crnogorske trilogije Njegoševe, je, kao i *Krst pri Savici*, sastavljen od posvete (Posveta prahu oca Srbije) i od glavnog teksta; Njegoševo *istoričesko sobitije*, trodelni ep ispevan u desetercima obuhvata preko 2850 stihova (*Posveta prahu oca Srbije* 38 /kao što je poznato, neki stihovi su samo nagovešteni/ i *Gorski vijenac* 2819 stihova), koji opisuju sudbonosni događaj iz istorije slovenske crnogorske etničke zajednice. Autor je svoje neobično delo zamislio kao junački ep¹³ odnosno epski izveštaj o oružanom ustanku hrišćanske manjine protiv

¹¹ Uporedi.: »Sredi XIX. stolejtja (ok. 1850) se je pri Slovencih pojavila vrsta poskusov, napisati nacionalni ep in na ta način po starih poetoloških predsodkih dokončno utemeljiti slovensko književnost (Levičnik, Cegnar, Trdina, Svetec, Valjavec; sem deloma sodi tudi Prešeren; prav njegov Krst pri Savici pomeni izjemo, ker ga od pravega epa in njegovega mirnega, objektivnega pripovedovanja že močno loči poudarjena osebna, lirski, tragična izpovednost, značilna za (evropsko) romantično literaturo«. Matjaž Kmecl, *Mala literarna teorija*, Ljubljana 1977.

¹² Uporedi: Boris Paternu, France Prešeren, *Pesmi in pisma*, Ljubljana 2000; Janko Kos, France Prešeren, *Poezije in pisma*, Ljubljana 1998.

¹³ Junački ep je najpoznatija forma epa odnosno najčešća epska forma. Genetički ona se vezuje na prvobitni obredni sinkretizam u umetničkom izražavau /Veselovski/, zato su u njegovem oblikovanju značajnu

islamske većine u njegovoj domovini 1702.¹⁴g. Osnovno epsko događanje prekidaju raznovrsni prizori sa lirskim i dramskim elementima.

Kompozicija autorove dramske dopune teksta u svojim okvirima odgovara nekim od zahteva antičke drame: u 13 prizora slušalac ili čitalac kroz Njegoševe stihove prati dispoziciju, razvoj, zaplet, kulminaciju, rasplet sa katarzom i simbolični epilog sudbonosnog sukoba, mada su delovi strukture u drugoj polovini Njegoševog teksta ostali nesrazmerno skraćeni: kulminacija i rasplet ubrzan je i stilistički, a i jezički, nedovršen./Pavle Popović, 1923/

U Njegoševom (za epsku standardizovanu strukturu i odnose sastavnih elemenata epa) veoma širokom krugu opisanih likova ističu se prikazi crnogorskih starešina, predstavnika crnogorskog naroda i njegovih složnih plemena i bratstava, i pre svega dvojice njihovih duhovnih vodja: igumena Stefana i vladike Danila, koji su istovremeno i najizrazitiji nosioci svesti o crnogorskom identitetu i crnogorskoj narodnoj zajednici; uz njih, starešine i narod čvrsto povezuju u nepokolebljivu nacionalnu zajednicu poruke kola, »ispjevane iz glave cijela naroda«. Sa tom nacionalno sveobuhvatnom i motivacijskom idejom, Njegosev tekst je postao crnogorski junački nacionalni ep.¹⁵

Mladi vladika i njegovi ponosni Crnogorci bore se za opstanak, slobodu i čast. Njihovu hrišćansku zajednicu ugrožava tuđa vera, koja je već premamila neke od Crnogoraca; opisan je ustanak i pobjeda nad islamskom silom, odnosno nad poturčenom braćom, i sa tom pobjedom i oslobođenjem ugrožene otadžbine; fabula temelji na zapisu vladike Petra I Njeguša iz 1812. g. /V. Nikčević, 1978/. Ispovedni stihovi, koji teku kroz epsku naraciju i dramske monologe, izgrađene u zaokruženim dramskim prizorima, daju univerzalnu vrednost Njegoševoj epskoj strukturi, koja uz mozaičke opise crnogorske stvarnosti i istorije donosi bogatstvo filozofske misli i nezaboravne spoznaje o ljudskoj sudbini, ravnopravne sa čuvenim Hamletovim monologom ili Onjeginovim pismima.¹⁶

ulogu odigrali mitovi i legende, koji su iz roda u rod prenosili stare pripovesti o precima i herojima, te mitska i istorijska predanja, kroz opšti princip idealizacije epske prošlosti /Meletinski/. Predmet junačkog epa ili epa je događaj iz apsolutne prošlosti /Goethe/, iz tzv. herojskog doba. Epski pogled na svet prevodi oznake vremena u vrednosno-vremenske kategorije /Bahtin, *Ep i roman*, 1970/. Epski junak, koji se najčešće sukobljava sa svojim neprjateljem u oružanom boju, ne nastupa sam: u pravilu on nastupa u ime svoje zajednice, kao nosilac zajedničkih, kolektivnih ideala u borbi za slobodu, čast, za skupno i za dobro, i to u sukobu sa moćnim protivnikom. Prema *Rečniku književnih termina*.

¹⁴ Boris N. Putilov o crnogorskom junačom epu: »Faktički izvor (crnogorskih epskih pesama) bila su stvarna znanja i epska tradicija plus junački način života i svijest sredine«. U: *Junački ep Crnogoraca*, Titograd 1985.

¹⁵ Nacionalni junački epovi su se i kod Južnih Slovena razvili iz opisa konkretnog istorijskog događaja, koji je imao širi značaj za određenu zajednicu. U slučajevima, kada se sudbonosni događaji ponove ili čak ponavljaju, događa se da junački ep preraste okvire epskog izveštaja o određenom događaju ili ličnosti i tako postaje epski izveštaj o vremenski dužem odseku istorije, o istorijskom razdoblju i iskustvu određene etničke ili narodne zajednice kao sinteza mnogih oslobodilačkih sukoba, ličnosti, bojeva i ratova. Tako junački ep prerasta u nacionalni junački ep, što u punoj meri odgovara za sva tri ovde predstavljena primera romantičkih epova.

¹⁶ Dilemu vladike Danila često su upoređivali sa Hamletovom dilemom, odnosno sa saznanjem mladoga danskog kraljevića da je zlo s kojim se želi suočiti i boriti, moćno i nepobedivo, sadržano u čuvenom monologu: »To be or not to be, that is the question now ... ». Tu moram naglasiti da se Hamlet sa zlom velikih dimenzija sukobljava bez izglada na pobjedu kao pojedinac, koji u taj sukob kao ulog unosi svoj vastiti život,

Pesnik Njegoš u tekst unosi filozofske, religiozne i istorijske reminiscencije, opiše jednostavnog života gorštackog naroda i visoke misli dvaju duhovnih otaca: ipak, sadržina njegovog kompleksnog teksta odiše karakterističnim južnoslovenskim borbenim slobodoljubljem i domoljubljem kao apoteoza crnogorske zajednice, kolektiva, koji u svim delovima epa nastupa kao dominantna sila i očigledan pesnikov lični, i istovremeno zajednički bratstvenički, plemenski i narodni crnogorski ideal: upravo je plemenska krvna zajednica nosilac odluke i realizator junačkog čina; detaljnije iscrtni portreti pojedinih junaka, npr. Vuka Mandušića, samo dopunjuju njegovu odnosno njihovu vrhovnu funkciju, to je izvršavanje volje i interesa etničke, odnosno nacionalne crnogorske zajednice.

U liku mladog vladike Danila je, prema mišljenjima eminentnih književnih kritičara¹⁷, prikazana sudbina, emocije i razmišljanje autora. Ispovedni lirski stihovi daju umetničku vrednost njegovom originalnom epsko-dramskom tekstu i srstavaju ga u romantičarski krug. Istovremeno, sa elementima realističnosti, i destrukcijom epskog načela o nepromenljivosti karaktera prikazanog lika kroz razvojno rastući portret vladike Danila, Njegoš stupa u novo literarno razdoblje i žanr: stupa u sferu realizma i nagoveštava njenu vodeću književnu formu, istorijski roman u prozi druge polovine XIX. stol.

Sinteza epskog i lirskog, tradicije i romantičarskih tendencija, Njegošev ep svrstala je među junačke, *heroične poeme*; uticaji nacionalne crnogorske tradicije na polju dramatike, pre svega iz dosad u književnokritičkim i književnoistorijskim promišljanjima zanemarenog teksta *Peraštanski rukopis* iz XVIII. v. o slavnom boju na Kosovom polju (1389) /sa dugačkim naslovom: *Boj kneza Lazara i zla svrha Miloša Koviljiča i izdajnika Vuka Brankovića*,

toj su Njegoševoj sintezi dodali i u ideji i strukturi teksta očiglednu, mada neizgrađenu spoljašnju dramsku formu.¹⁸

Opremljena sa didaskalijama ona je postala još komplikovanija i ličnija: uz narodni stih (*slovenski* ili *narodni deseterac*) i uz vernost junačkoj etici patriarhalne socialne i političke zajednice, crnogorski je pesnik subjektivnim lirskim epizodama i nagoveštenom, ali ipak očiglednom dramskom formom napisao tekst za koji nema primera u antičkoj, a ni u savremenoj književnosti.

Sa faktičkim udaljavanjem od tradicionalnog južnoslovenskog epskog predanja i sa oblikovanjem individualne i estetske romantičarske poezije, koja je ravnopravna Schellyjevoj, Puškinovoj, Novalisovoj ili Lamartinovoj, Njegoš je svojim čitaocima poklonio nacionalni junački ep, epsko-dramsko-lirski tekst o svom narodu i o svojoj ličnoj sudbini: svoj patriarhalni svet iskonske klasične heroike približio je krugu evropskog romantizma i istovremeno udario kamen temeljac crnogorskom nacionalnom identitetu.

dok Njegošev vladika Danilo u sukobu sa još većim zlom, koje preti ne samo njemu, već celoj nacionalnoj zajednici, odgovara za celu tu zajednicu. Danilova dilema je nesumnjivo dublja i etički viša. Prim.: Rajko Cerović, *Svetlosti i sjenke jedne tradicije (književno-kritički ogledi)*, Nikšić 1986.

¹⁷ Uporedi: Vido Latković, *Petar Petrović Njegoš*, Beograd 1963; Jovan Deretić, *Gorski vijenac*, Beograd 1989.

¹⁸ Uporedi: Miroslav Pantić, *Iz književne prošlosti*, Beograd 1978, ili V. Osolnik, *Istorija književnosti o Petru II Petroviću Njegošu*, CANU, Podgorica 1999.

IV.

Ep *Armatolos*, odnosno *Serdarot* ili *Vojvoda* Grigora Prličeva

Makedonski i grčki pesnik Grigor Prličev kao najznačajniji trenutak u svom nemirnom životu opisuje trenutak dodele lovorovog venca, najviše grčke nacionalne nagrade 1860. g. u Atini; nepoznati učitelj iz Ohrida zadobio je to visoko priznanje za svoj junački ep *Armatolos*, ispevan grčkim jezikom. Stihovi o zaštitniku slovenskog zemljoradničkog rečko-galičkoga naroda u homerovskoj dikciji opevaju smrt makedonskog vojvode Kuzmana Kapidana, koji je junački poginuo u nejednakom boju, u hrabroj odbrani rodnoga kraja i svoga naroda. Nastao je prema poznatom motivu iz makedonskog usmenog predanja.¹⁹

Tekst epa (koji je autor sam prepevao na makedonski jezik i dao mu ime ‘Serdarot’) (na slovenačkom jeziku poema je poznata pod naslovom ‘Vojvoda’) predstavlja kompozicijski raznovrsnu i složenu literarno-tekstovnu strukturu, koja (kao već analizirani primeri) obuhvata tri različita dela: u prvom, kraćem, izrazito epskom delu, koji pomalo podseća na strukturu Prešernovog *Uvoda* u *Krstu pri Savici*, Prličev opisuje otsudni boj između malobrojne makedonske Kuzmanove grupe i razbojničke čete Gega, koji se uprkos junaštvu, požrtvovanju, i postignutoj pobedi završava Kuzmanovom smrću; u lirsko-epskom drugom delu poeme pesnik opisuje tugovanje za sinom i odlučnost Kuzmanove majke Nede, koja spontano preuzima ulogu svoga sina u odbrani rečkoga kraja i makedonske zajednice; u njegovom trećem, odnosno zaključnom izrazito lirskom delu, Prličev opisuje tihi žalost Kuzmanove izabranice Marije, koja u samoći oplakuje njegovu smrt.

Oba glavna dela ovog nacionalnog makedonskog epa svojom su osnovnom idejom, to je opisom požrtvovanja, junaštva i herojske smrti narodnog junaka, kroz strukture i sadržaj celog speva čvrsto povezana u nedeljivu celinu, koja ovom žanrovski razudjenom tekstu određuje njegov epski karakter.²⁰ Istovremeno, pomenuta razudjenost teksta određuje specifičan stil i jezik dela, koji izvire iz klasične grčke književnosti i narodne slovenske odnosno makedonske epske usmene tradicije.

Elementi lirike, opisi nagoveštenih psiholoških događanja donekle narušavaju čistu epsku narativnu strukturu Prličevljevog epa, ali ne ugrožavaju njegov epski karakter: u književnoistorijskim zapisima iz osamdestih godina XX. veka /npr.: B. Paternu; R. Ivanović; D. Stefanija/ njihova je žanrovska diferenciranost utemeljena – kao i u analizama drugih romantičarskih autora i dela, pre svega **Gorskog vijenca** i **Krsta pri**

¹⁹ U istorijskom razvoju ljudske zajednice arhaične junake, polubožanstva i kultne heroje zamenili su plemenski prvaci, vojskovođe i ratnici, poznati kao branioci svojega plemena i kasnije naroda. Herojske podvige iz sfere mitskih suprotnosti i sukoba preneli su u sferu istorijskih događaja: prvotbino mitsko predanje transformisalo se u istorijsko predanje, mitsko vreme u epsko vreme, a ta dva vremena nisu jednaka. Ep izpisuje put od božanskog junaka do čoveka, transformiše mitske nanose u istorijsko događanje, i unosi u tekst epova autentična imena i događaje, lokalitete, toponime, hidronime i stvarno vreme događanja.

²⁰ Epsko jezgro epova odnosno poema predstavlja dramski konflikt, sukob etničkih zajednica, ili borba protiv stranih zavojevača: kod Južnih Slovena tim se motivima pridružuje i konfesionalni sukob između hrišćanstva i stare slovenske vere (Prešeren), ili, češće, između hrišćanstva i islama, npr. u procentovanom makedonskom tekstu, ili, karakteristično, u Njegoševom i Mažuranićevom literarnom opusu.

Savici – u originalnosti autorove poetike, u njegovoj želji da prevaziđe okvire poznatih literarnih formi, odnosno tumače ga kao originalan postupak i specifičan panliterarni tekst, koji zbog prisutnosti lirskih delova i žanrovski nejedinstvene kompozicione strukture spada pod žanrovsku oznaku *poema*.

Narativno²¹ konstituisan junački ep sa brojnim elementima refleksivne i statične lirike, u drugom delu sa uvodjenjem glavnih likova ženskog pola, očiglednim elementima baladičnosti i dramatičnosti, Prličev započinje slovenskom antitezom i kasnije razvija brojne stilske figure i oblike, poznate iz usmene tradicije Makedonaca i Južnih Slovena; u prvom delu donosi izrazite epske elemente, opis nejednake borbe, zadnji Kuzmanov megdan, da bi se u drugom i trećem delu poeme stihovi pretvorili u lirski opis dvaju ženskih likova, sudbinski i emotivno čvrsto povezanih sa poginulim junakom. Neustrašiva majka Neda uzima na sebe ulogu mrtvoga sina ratnika, dok njegova devojka Marija usmerava svoj život ka bogu.

Prličevljeve stihove grčki i makedonski književni istoričari upoređivali su sa heroičnim antičkim delima, odnosno sa Homerovim opisima opsade Iliona (Troje), i sa starijom južnoslovenskom epikom odnosno bugaršticama. Pesnika su nazivali drugim Homerom i svečano su ga krunisali lovorovim vencem u Atini /Georgi Stalev, 1996/.

Glavni lik, Kuzman Kapidan, opisan je tehnikom epskog izveštaja: o njemu govore i oplakuju ga drugi. Kroz reči mrkih neprijatelja, Arbanasa iz plemena Gega, izrasta lik makedonskog junaka prema najvišjim etičkim načelima antike, a i evropskog romantizma: hrabar i neustrašiv ratnik, bezgranično veran i odan svojoj etničkoj zajednici i dužnosti prema svome narodu.²²

U sadržaju Prličevljeve poeme treperi heroični duh antike i karakteristično slobodoljublje i domoljublje, poznato iz južnoslovenske usmene tradicije i južnoslovenskih književnosti. Obe karakteristike izražavaju se kroz ritam i rime savršenih stihova i kroz mnoštvo živih, slikovitih opisa, među kojima su nezaboravni prizori junačke borbe, tužbalica majke Nede i tiha žalost Kuzmanove devojke Marije.

Kao i u već predstavljenim delima Prešerna i Njegoša, opisani i raznovrsni elementi u tekstu Grigora Prličeva harmonično su oblikovani i razvrstani u konsistentnu klasičnu kompoziciju speva, u kome ne možemo izostaviti ni jedan od opisanih likova, događaja ili opisa, ne možemo izostaviti ni jedno jedino epsko ili lirsko mesto odnosno deo epa, a da ne narušimo sklad njegove celine. Makedonski pesnik ostvario je originalnu i zaokruženu strukturu, koja se vije oko vodeće misli: to je kod svih Južnih Slovena uvek aktualno žrtvovanje pojedinca za njegovu etničku odnosno narodnu zajednicu, koje se u tekstu poeme spontano ponavlja kao najviše etičko i time i estetsko načelo opisane odnosno cele makedonske nacionalne zajednice.

²¹ Pripovest, izveštaj o sudbonosnim događajima i junacima, oblikuje se prema zakonima epske naracije i poetike; razudjena, objektivna, pravolinijska, jednostruka i pregledna zbivanja data su postepeno, kroz hronološko nizanje događaja, sa brojnim inverzijama i /ili retardacijama, koje znače udaljavanje od glavnog toka pripovedanja, prema postupku, koji je opredelio još Aristotel: prva, jednostavna, pravolinijska naracija; ili druga, ispreplitana i uvijena nit događanja ep čvrsto povezuje u celinu.

²² Opisana epska forma i epsko prikazivanje istorijske prošlosti, objektivnost izveštavanja i fabule nije samo izraz dubokog poštovanja istorijske istine, već pre svega posledica kompleksnog stapanja istorijski verodostojnog sa elementima usmene tradicije, predanja, sa njenom izgrađenom poetikom i motivima, sadržajima, izražajnim mogućnostima i postupcima, leksikom ...

Motiv, sadržina, kompozicija, izabrani likovi, stil i raznovrsne, inventivne figure izražavanja iniciraju visoka vrednosno-estetska poredjenja i svrstavaju nadarenog makedonskog pesnika i njegovu romantičarsku epsko-lirsku poemu »Serdarot« u klasičnu književnu baštinu čovečanstva.

V.

Prikazane romantičarske književne tvorevine nastajale su u prelomnom istorijskom razdoblju, u dugogodišnjem i neizbežnom procesu izgradnje identiteta i formiranja evropskih nacija u tkz. Proleću naroda odnosno Martovskoj revoluciji.²³ Južnoslovenske pokrajine i njihovi stanovnici u XIX. veku velikim su se koracima postepeno otimali iz feudalnih okova, iz dominacije tuđinskih duhovnih i svetovnih vlasti, i nezadrživo afirmisali svoj vlastiti identitet, svoje jezike, književnosti i kulture, koji su im kasnije omogućili afirmaciju nacionalne individualizacije svojih naroda, međunarodnu potvrdu nacionalnog identiteta i ostvarenje dalekosežnih državotvornih procesa i njihovih vlastitih nacionalnih programa, utemeljenih na istorijskom i prirodnom pravu²⁴.

Imenovani /i drugi/ južnoslovenski autori u tadašnjoj Evropi poznatu formu romantičarskog epa, individualne *povesti u stihovima*, transformisali su u zapis kolektivnog toka istorijskih sudbina svojih etničkih zajednica i u književno-umetnički izraz aktualnih nacionalnih socialnopolitičkih programa, stvorili specifične individualne subjektivne ispovesti i istovremeno tekstove, koje su njihovi čitaoci odnosno njihove etničke zajednice prihvatile za svoje reprezentativne nacionalne junačke epove.

Po motivima svojih dela, pesnici France Prešeren, Petar II Petrović Njegoš i Grigor Prličev (i Sima Milutinović Sarajlija, Matija Ban, Ivan Mažuranić i mnogi drugi) potpuno se slažu: potvrđuju identitet i opisuju istoriju svoga plemena i naroda; događanje i junaka za svoje epsko-dramske-lirske umotvorine, odnosno za svoje romantičarske poeme izabrali su među stvarnim istorijskim događajima i ličnostima.

Kao južnoslovensku specifiku u okvirima svetske književnosti predstavljeni autori prikazuju sudbonosnu borbu za opstanak svoje etničke zajednice u sukobu sa

²³ Videti: Jacques Godechot, *Les revolutions de 1848*, Paris 1971.

²⁴ Tokom XIX. veka različite su se nastajuće nacije u Evropi pozivale na istorijsko, državno i prirodno pravo: feudalne tvorevine, npr. Austrija, tražile su poštovanje državnih granica; Srbi i Hrvati pozivali su se na svoje nekadašnje slavne države iz X. i XI. veka; Slovenci i Slovaci pozivali su se na građanska prava i prirodno pravo, itd.

Gradivo

Ali crnogorski pesnik nad sudbinom ne očajava: vodi ga patriotizam, slobodoljublje, ponosno i prkosno predanje predaka, neustrašivost i vera u moć bratstva odnosno plemenske zajednice, izrečeno u originalnom, karakterističnom gnomskom stihu NEKA BUDE ŠTO BITI NE MOŽE!

Uz borbenost autorovih stavova i produbljena filozofska razmišljanja o ljudskoj sudbini i idealu slobode, o krvnoj zajednici i smislu života čoveka na Zemlji, kao konstanta ili crvena nit u *Gorskom vijencu* je prisutno Njegoševo čvrsto uverenje da je upravo poezija visoka humanistička vrednost i božanski dar, te da je iskonsko poslanstvo poete verno pripovedanje o slobodi, boju i junaštvu. S tom mišlju Njegoš se iznova približava Prešernovom kultu poezije i istovremeno otkriva ulogu antičke heroične etike u životu Crnogoraca; u tim je stihovima čitaocima otkrio vodeću misao svog života, koju je kasnije kao najviše moralno načelo crnogorske nacionalne zajednice u svojoj studiji ovekovečio Gerhard Gesemann, u knjizi *Heroische Lebensform*, Berlin 1934, i koje lapidarno sažima njegova često citirana sentencija ETICA HEROICA MONTENEGRINA /*Der montenegrinische Mensch*, Praga 1943/.

nadmoćnijim neprijateljem; sva tri citirana autora i njihove tekstove (i mnoge druge) karakterišu požrtvovanje i spremnost na samožrtvovanje u ostvarivanju ciljeva vlastitog naroda i nacije, domoljubivost i svobodoljubivost: tim plemenitim humanističkim porukama oni stvaraju trajni topos južnoslovenskih književnosti.

A književnost, odnosno pisana i štampana umetnička reč, uz spoznaje i dostignuća građanskih i ustavnih promena u feudalnim državama, to je tadašnjim tudjim imperijama, austrijskom i otomanskom carstvu, u 'Proleću naroda' Južnim Slovenima znači i glavni javni medij i idejno-umetnički temelj njihovih ideja o identitetu, potpuno jednakih (ili blisko srodnih) helenskim, romanskim ili germanskim procesima postepenog duhovnog i političkog udruživanja, i to istovremeno sa njihovim oslobodilačko-afirmativnim preporodnim i oslobodilačkim planovima, naporima i pokretima. Sa njom (i sa visoko cenjenim fondom usmene tradicije) Južni Sloveni ostvaruju, utvrđuju i dokazuju, a u međunarodnom kontekstu potvrđuju svoj vlastiti identitet, odnosno potvrđuju i izgrađuju svoje specifične slovenske nacionalnosti.

Kao svaki misaoni proces i opisani procesi afirmacije identiteta i nacionalne individualizacije podležu logičnim ili kronološkim fazama nastanka, pojavljivanja, definisanja fenomena, njegovoj artikulaciji, nominaciji, organizaciji, normiranju, kodifikaciji, korekciji, standardizaciji, stabilizaciji, lokalnoj i globalnoj međunarodnoj afirmaciji, pa zatim i opadanju i umiranju tog duhovnog sistema odnosno organizma; faze od normiranja i kodifikacije (predhodne faze padaju u daleko peto i deveto stoleće), teku u doba romantizma (a zatim trajno prate ostala umetničko-istorijska razdoblja), odnosno u doba formiranja identiteta savremenih nacija u Evropi, koje su iznikle kroz proces u svemu potpuno identičan postanku nacija iz naših južnoslovenskih plemena, ljudstava i naroda, koji se intenzivirao i u većini pokrajina zaključio u drugoj polovini XIX veka.²⁵

Idejna potka i sadržaj sva tri teksta, uz njihovu literarnost i nesumnjive visoke književno-umetničke vrednosti, jesu autorove misli o identitetu i pripadnosti autora zajednici slovenskih naroda, i o specifičnom identitetu svoga naroda u krugu južno-slovenske zajednice, dakle o intuitivnom saznanju pesnika o postojećem toku i istorijskom, legitimnom procesu stvaranja nove spoznajno-pravne kategorije i novih društveno-političkih vrednosti u životu njihovih tek probudjenih ili obnovljenih nacionalnih zajednica.

Pomenuti pesnici i njihova umetnički inventivna percepcija, odnosno pomenuta književno-umetnička dela neizbrisivo svedoče o samobitnosti, autohtonosti, autonomnosti i originalnosti njihovih opisanih južnoslovenskih nacionalnih zajednica, i o njihovoj duhovno-umetničkoj stvaralačkoj potenciji, koja znači duhovno, prirodno i istorijski opšti temelj njihovoj samoposebi razumljivoj i pravednoj jezičkoj, kulturnoj i nacionalnoj individualizaciji, identitetu, političkom osamostaljivanju i samostalnosti, odnosno međunarodno potvrđenoj autohtonosti i autonomnosti te planski iskorak ka vrhovnom cilju, odnosno ka njihovoj kompletnoj realizaciji u nacionalnoj državi.

²⁵ Očigledno, proces diferencijacije i formiranja nacije u nekim južnoslovenskim oblastima još nije završen.

SELEKTIVNI SPISAK KORIŠTENE LITERATURE

- J. APIH, 1888: *Slovenci in leto 1848*. Ljubljana.
- B. DUDAŠ, 2006: Kulture i identitet.O njihovom problematičnom odnosu. *Susret kultura, Zbornik radova*. Novi Sad.
- Ž. GODŠO, 1987: *Revolucije 1848*. Beograd: Nolit.
- S. GUSTAVSSON, 2006: Kulturne granice ili granice kultura u slovenskom svetu. *Susret kultura, Zbornik radova*. Novi Sad.
- Radimir IVANOVIĆ, 2003: *Sabrana dela I–VI*. Novi Sad.
- P. KORUNIĆ, 1981: *Jugoslavenska ideja u hrvatskoj i slovenskoj politici za revolucije 1848–1849 g.* Radovi 14/1. Zagreb.
- D. A. LONČAR, 1912: *Globočnik in slovenski narodni program 1848. leta*. Ljubljana: Carniola.
- V. NIKČEVIĆ, 1985: *Mladi Njegoš*. Cetinje.
- Janez ROTAR, 1998: *P. Trubar in južni Slovani*. Ljubljana.
- Anton SLODNJAK, 1934: *Slovensko slovstvo*. Celovec.
- Dragi STEFANIJA, 1981: *Serdarot – Vojvoda*. Ljubljana.
- Fran ZWITTER, 1964: Slovenski politični preporod XIX stoletja v okviru evropske nacionalne problematike. *Zgodovinski časopis*. Ljubljana.

POVZETEK

Romantične pesnitve in nacionalna identiteta pri Južnih Slovanih

Književnosti na južnoslovanskem ozemlju so (kot druge evropske književnosti v XIX. stol.) opisovale usodo svojih etničnih skupnosti. Z osebno izpovednostjo in skozi usode izbranih likov so umetniško izpopolnjevale zgodovinsko podobo časa. Individualne usode, opisane v svobodoljubnih in domoljubnih pesnitvah iz obdobja nacionalne romantike so z opisi

žrtvovanja za ideale skupnosti hkrati izraz osebnega in občega iskanja ter realizacije narodovih hotenj. Z opisi junaškega in plemenitega žrtvovanja posameznika za etnično skupnost, s poudarjanjem domoljubja in svobodoljubja, so bili zarisani cilji na poti do svobode. Književnosti južnoslovanskih narodov in njihove junaške romantične pesnitve so v evropski 'pomladi narodov' pomenile nenadomestljiv dejavnik v zgodovinskem procesu nastajanja nacionalne identitete in nacionalen zavesti; ob tem so pomembno prispevale k razpoznavnosti in vsestranski uveljavitvi opisanih nacionalnih skupnosti v južnoslovanskem in evropskem okviru.